

УДК 72.01:316.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6\(36\)-1910-1929](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6(36)-1910-1929)

Ревенко Віра Валентинівна кандидат історичних наук, викладач кафедри правознавства, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, <https://orcid.org/0000-0002-3807-1918>

Чернікова Інна Володимирівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, координатор з виховної роботи факультету історії і права, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, <https://orcid.org/0000-0001-7841-3516>

Дзюбленко Ірина Михайлівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії міжнародних відносин та гуманітарних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, <https://orcid.org/0000-0002-5274-3258>

АРХІТЕКТУРНІ ФОРМИ ЯК КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ І СИМВОЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. У сучасному світі, на тлі глобалізації, стрімких соціокультурних змін і збройних конфліктів, питання збереження культурної пам'яті та посилення національної ідентичності набувають виняткової важливості. Ця стаття досліджує архітектуру як одного з носіїв цих фундаментальних концепцій.

Метою є комплексний аналіз ролі архітектурних форм у формуванні колективної пам'яті та національної ідентичності, а також вивчення впливу їх руйнування, особливо в контексті сучасних викликів України.

Останні десятиріччя відзначаються зростанням інтересу до вивчення культурної спадщини, пам'яті та їх трансформацій, зокрема до наслідків руйнації цих аспектів.

Дослідження підкреслюють, наскільки культурна спадщина і пам'ять сприяють формуванню колективної ідентичності як окремих осіб, так і цілих спільнот. Разом із тим втрати чи знищення елементів пам'яті найчастіше стають основою для винищення культурної спадщини.

Цілісне нищення культурної пам'яті через руйнування матеріальної культури минулого й сучасності часто використовували як засіб пригнічення громад чи окремих груп задля встановлення домінування.

Такі практики були характерними для авторитарних режимів, які прагнули посилити свою владу шляхом утиску меншин. Подібні дії особливо помітні в умовах етнічних і релігійних конфліктів, геноцидів або міжконфесійного протистояння, а також під час воєн. Водночас у багатьох регіонах культурна спадщина зазнавала значної шкоди через масштабні інфраструктурні проєкти, на кшталт спорудження дамб або трас, які слугували економічним цілям. У сучасну посткапіталістичну епоху культурна спадщина стала предметом комерціалізації, а ностальгія — об'єктом споживання, що призшило до деградації пам'яті й знищення надбань минулого.

Особливу увагу приділено актуальності тематики для України. В умовах повномасштабної війни росії проти України, коли систематичне й цілеспрямоване руйнування українського архітектурного спадку стало невід'ємною частиною агресії, питання осмислення архітектури як символу національної ідентичності набуває особливої гостроти.

У статті подано приклади, які демонструють зв'язок архітектурних форм із культурою та світоглядом суспільств. Будівлі Великої Британії чи архітектурні форми корінних народів Америки відображають традиції та світоглядні принципи націй. Скульптура «Звернення до Великого Духу» Сайруса Далліна ілюструє складність інтерпретації культурної пам'яті, підкреслюючи важливість власного підходу до репрезентації культури.

Аналіз українського архітектурного модерну (УАМ) дозволяє простежити, як архітектура кін. ХІХ - поч. ХХ ст., поєднуючи народні традиції та європейські стилі, стала потужним виразником процесу формування нації. Архітектурні форми українського модерну, поряд із традиційними дерев'яними храмами, є прикладами того, як архітектура перетворюється на візуальний код нації, зберігаючи її історичну пам'ять, цінності та ідеали.

Філософське осмислення архітектури (як у працях Ф.В.Й. Шеллінга) наголошує на її здатності відображати глибинні ідеї та світогляд епохи. В українському контексті такі об'єкти, як Софійський собор чи Золоті ворота, слугують не лише історичними свідками минулого, але й важливими національними символами, що об'єднують суспільство.

Розгляд архітектурних форм демонструє, що вони є не лише складовими забудови, а й символічними системами, які взаємодіють із колективною пам'яттю та національною ідентичністю. Вони виступають своєрідним дзеркалом, у якому нація може розпізнати своє минуле, осмислити сьогодення і спланувати майбутнє.

Ключові слова: архітектурний модерн, архітектурні форми, ідентичність національна, історія, культурна пам'ять, культурна спадщина, націєтворення, руйнування, символи, Україна.

Revenko Vira Valentynivna Candidate of Historical Sciences, Lecturer at the Department of Law, Pylyp Orlyk International Classical University, <https://orcid.org/0000-0002-3807-1918>

Chernikova Inna Volodymyrivna Candidate of History (equivalent to PhD), Associate professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Coordinator for Educational Work of the Faculty of History and Law, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-7841-3516>

Dziublenko Iryna Mykhailivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of International Relations and Humanities, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, <https://orcid.org/0000-0002-5274-3258>

ARCHITECTURAL FORMS AS CULTURAL MEMORY AND SYMBOLS OF NATIONAL IDENTITY

Abstract. In the contemporary world, amidst globalization, rapid sociocultural changes, and armed conflicts, the preservation of cultural memory and the strengthening of national identity are of paramount importance. This article explores architecture as one of the key bearers of these fundamental concepts. The aim is a comprehensive analysis of the role of architectural forms in shaping collective memory and national identity, as well as examining the impact of their destruction, especially in the context of Ukraine's current challenges.

Recent decades have seen a growing interest in studying cultural heritage, memory, and their transformations, particularly the consequences of their destruction. Research underscores how crucial cultural heritage and memory are for forming the collective identity of both individuals and entire communities. Simultaneously, the loss or destruction of elements of memory most often underpins the eradication of cultural heritage. The deliberate destruction of cultural memory through the ruination of material culture, both past and present, has frequently been employed as a means of suppressing communities or specific groups to establish dominance. Such practices were characteristic of authoritarian regimes seeking to consolidate power by oppressing minorities. These actions are especially evident during ethnic and religious conflicts, genocides, or interfaith confrontations, as well as during wars. Furthermore, in many regions, cultural heritage has suffered significant damage due to large-scale infrastructure projects, such as the construction of dams or highways, which served economic purposes.

In the modern post-capitalist era, cultural heritage has become a commodity, and nostalgia an object of consumption, which has accelerated the degradation of memory and the destruction of past achievements.

Particular attention is paid to the relevance of the topic for Ukraine. In the context of Russia's full-scale war against Ukraine, where the systematic and deliberate destruction of Ukrainian architectural heritage has become an integral part of the aggression, understanding architecture as a symbol of national identity gains particular urgency.

The article provides examples demonstrating the connection of architectural forms with the culture and worldview of societies. Buildings in Great Britain and the architectural forms of indigenous peoples of America reflect the traditions and worldview principles of nations.

Cyrus Dallin's sculpture "Appeal to the Great Spirit" illustrates the complexity of interpreting cultural memory, emphasizing the importance of one's own approach to cultural representation.

The analysis of Ukrainian architectural modernism (UAM) allows tracing how the architecture of the late 19th - early 20th century, combining folk traditions and European styles, became a powerful expression of the nation-building process. Architectural forms of Ukrainian modernism, along with traditional wooden churches, are examples of how architecture transforms into a visual code of the nation, preserving its historical memory, values, and ideals.

The philosophical understanding of architecture (as in the works of F.W.J. Schelling) emphasizes its ability to reflect the deep ideas and worldview of an era. In the Ukrainian context, objects such as St. Sophia Cathedral or the Golden Gate serve not only as historical witnesses of the past but also as important national symbols that unite society.

The examination of architectural forms demonstrates that they are not merely components of urban development but also symbolic systems that interact with collective memory and national identity. They serve as a kind of mirror in which a nation can recognize its past, comprehend its present, and plan its future.

Keywords: Architectural modernism, Architectural forms, Cultural heritage, Cultural memory, History, Nation-building, National identity, Ruin, Symbols, Ukraine.

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються значним зростанням інтересу до дослідження культурної спадщини, пам'яті та їх трансформацій, а також до впливу руйнування на ці аспекти. Розширення таких студій показало, наскільки важливими є культурна спадщина та пов'язана з нею пам'ять для формування різних форм ідентичності як окремих осіб, так і груп чи спільнот.

Це також виявило, що втрата або знищення пам'яті групи чи окремої особи часто лежить в основі руйнування культурної спадщини.

Свідоме нищення культурної пам'яті шляхом руйнування матеріальної культури минулого та сучасного часто використовувалося як засіб придушення окремих осіб, груп чи спільнот задля зміцнення влади. Подібна практика була типовою для авторитарних держав, які прагнули досягти домінування над меншинами. Це явище було особливо помітним під час етнічних чи релігійних конфліктів, геноцидів, міжконфесійних протистоянь і воєн. Крім того, у багатьох регіонах світу культурна спадщина зазнала знищення або змін через масштабні інфраструктурні проєкти, такі як будівництво дамб, залізниць тощо, які реалізовувалися для освоєння природних ресурсів та отримання економічної вигоди. У сучасну посткапіталістичну епоху спадщина стала товаром, а ностальгія перетворилася на об'єкт споживання. Це ще більше сприяло деградації пам'яті та зникненню культурної спадщини.

Тема збереження культурної пам'яті в Україні набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної військової агресії з боку Росії. Питання захисту національної ідентичності стає критично важливим, адже руйнування архітектурних пам'яток, історичних об'єктів та культурних символів використовуються російською федерацією як частина стратегії гібридної війни.

Мета таких дій — підірвати українську ідентичність та стерти її сліди з історичної свідомості. Від Маріуполя до Харкова, від Чернігова до Одеси зазнали значних пошкоджень або були повністю знищені десятки і навіть сотні архітектурних шедеврів, які є невід'ємною частиною культурної спадщини. Це втрати не лише матеріального характеру, але також рани, завдані колективній пам'яті українського народу. У таких складних умовах дослідження архітектурних форм як носіїв культурної пам'яті та символу національної ідентичності набуває особливого значення. Воно дозволяє переосмислити механізми збереження, відтворення й захисту культурного багатства, а також здійснювати ефективний опір спробам стерти історичну пам'ять у сучасних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену культурної пам'яті та її зв'язку з національною ідентичністю, особливо крізь призму архітектурних форм, є однією з важливих та цікавих тем сучасної гуманітарної науки. Ця проблематика стає особливо актуальною в умовах збереження культурної спадщини під тиском глобальних викликів і конфліктів. Представлений огляд літератури свідчить про багатогранність підходів до вивчення цього питання, базуючись як на роботах класиків, так і на дослідженнях сучасних науковців.

П. Нора у своєму масштабному проєкті «Les Lieux de Mémoire» висунув концепцію, яка дозволяє глибше досліджувати матеріальні та нематеріальні об'єкти, що виступають символічними носіями колективної пам'яті. Архітектурні споруди, пам'ятники й історичні місцини виконують функцію «місць пам'яті», зберігаючи історичний досвід і сприяючи зміцненню національної ідентичності [1].

Сучасні дослідники, зокрема А. Ассман, продовжують розвивати концепцію культурної пам'яті, зосереджуючи увагу на її функціях, медіа та архівах. У своїх дослідженнях вона аналізує динаміку культурної пам'яті, її форми та роль у формуванні ідентичності. Це є надзвичайно важливим для розуміння тривалих процесів взаємодії між культурною спадщиною, архітектурою та пам'яттю [2].

Різноманітні роздуми про місто як «відкритий твір», як процес спільного творення, де кожен може брати участь, коли доба «зіркових архітекторів» і їхніх ефектних проєктів добігає кінця, проєктування в міському просторі трансформується, сфокусовані у збірці наукових есеїв «Місто й оновлення. Урбаністичні студії». Місто стає ідеєю «архітектури без архітектора», з акцентом на процес, динаміку і розвиток у часі. Такий підхід допомагає переосмислити міські структури — будинки, простори чи цілі комплекси вже не виглядають ізольованими «островами», а інтегруються в ширші мережі значень і подій, життя яких лише починається з введення об'єкта в експлуатацію [3].

Праця Дж. Е. Янга присвячена дослідженню пам'ятників і музеїв Голокосту в Європі, Ізраїлі та Америці, розкриваючи, як кожна країна формує спогади про трагедію через призму своїх культурних традицій, ідеалів і історичного досвіду. Автор аналізує, як ці меморіали впливають на сучасний естетичний і архітектурний дискурс, зосереджуючись на їхній символіці та функціях у суспільстві. Результатом є новаторське дослідження, яке поєднує аспекти пам'яті, публічного мистецтва та їх роль у нашому сьогоденні. Дж. Е. Янг порушує низку актуальних питань, таких як: чи здатні меморіали водночас пригнічувати та увічнювати пам'ять; як музеї говорять не лише про історичні події, але й про погляди їхніх творців; різниця між пам'ятниками, створеними жертвами, і тими, що планували їхні кривдники; а також політичне використання та маніпулювання офіційною пам'яттю. Зокрема, автор наводить приклад німецьких «контрпам'ятників», один із яких задуманий так, щоб з часом зникнути, та польських меморіалів, що через фігуру вбитої єврейської громади відображають руйнівну історію всієї Польщі. Він також проводить паралелі між європейськими меморіалами, які акцентують увагу на процесах інтернування і знищення, та ізраїльськими пам'ятниками, що зображують єврейське життя до і після трагедії. Він також розглядає

американські меморіали Голокосту, які репрезентують цінності свободи та плюралізму. Головний акцент дослідження на тому, що пам'ять є живим і постійно змінним явищем, навіть якщо сама її форма здається застиглою в просторовому ландшафті [4].

Н. Романюк у своїй статті зосереджується на українській архітектурі модерну, яка стала унікальним явищем в еволюції архітектури кінця XIX — початку XX ст. Попри те, що архітектура в Україні розвивалася в контексті загальноєвропейського мистецького руху, поступово формувалася власний самобутній стиль. Він базувався на адаптації та переосмисленні традицій народної архітектури й орнаментального мистецтва. Цей напрямок приніс безліч інновацій у форми, декоративне оздоблення та орнаментику будівель. Архітектура цього періоду вирізнялася наявністю п'яти основних стилістичних напрямків: модернізмом, фольклорним стилем, раціоналізмом, неobaroko та впливом віденської сецесії. Візуальна і структурна мова охоплювала стіни, дахи, двері й вікна, колони й балюстради. Водночас формувалася власна архітектурна система, спрямована на створення соціально значущих споруд, таких як житлові будинки, школи, лікарні, склади, адміністративні будівлі та культові об'єкти [5].

Архітектурні форми є більше ніж просто матеріальні об'єкти. Вони виступають складними символічними системами, що активно взаємодіють з колективною пам'яттю і національною ідентичністю. Дослідження в цій галузі має значення для розуміння механізмів збереження культурної спадщини і протидії її руйнуванню, що є надзвичайно актуальним для України в нинішніх умовах.

Мета статті полягає в аналізі архітектурних форм, що є важливими носіями культурної пам'яті та символами національної ідентичності.

Дослідження також прагне виявити механізми, якими руйнування архітектурної спадщини впливає на формування та трансформацію колективної ідентичності, з особливим акцентом на сучасний контекст України.

Виклад основного матеріалу. Багато країн використовують архітектурні об'єкти як свої символи. Ейфелева вежа у Франції, Колізей в Італії чи Велика Китайська стіна стали впізнаваними у всьому світі асоціаціями зі своїми державами. Україна також має пам'ятки, які виконують цю роль, зокрема Софійський собор чи Золоті ворота, що є справжньою квінтесенцією національної спадщини. Під час формування або відновлення державності архітектура стає інструментом для візуалізації ідеологічної спадщини та національного суверенітету. Будівництво меморіалів чи урядових споруд символізує силу та утвердження ідентичності. Архітектурні матеріали й орнаменти часто мають глибоке культурне значення.

Використання місцевого каменю чи дерева наголошує на зв'язку з рідною землею, а орнаментация відображає національні традиції.

Архітектурні форми як матеріально-візуальне вираження культурної пам'яті та знаки національної ідентичності, відіграють значущу роль у житті суспільства. Архітектура — не просто сукупність споруд для задоволення людських потреб, а матеріалізоване відображення історії, традицій, цінностей і прагнень народу. Вона слугує носієм пам'яті поколінь і символом, що відображає неповторність та розвиток й трансформацію національної ідентичності.

Це твердження можемо підтвердити влучною цитатою М. Поповича, який, посилаючись на архітектурну спадщину Львова, описав різноманіття часів бароко в Україні:

«Досить пройтися вулицями сьогоденішнього старого Львова, щоб зрозуміти строкатість тодішнього культурного життя. В місті височіє виконаний у готичних традиціях католицький собор — Катедрa, довкола нього на колишньому католицькому кладовищі, яке давно зникло, декілька збережених часом витворів тодішнього західноєвропейського мистецтва — каплиць з прекрасною скульптурою. На вірменській вулиці — ансамбль церковних споруд у стилі від класичної вірменської церкви до католицької храмової архітектури, споруджений переважно італійцями. На Руській вулиці на початку XVII ст. будується (вчетверте після пожеж) православна Успенська церква із баштою Корнякта. Дивлячись на цю церкву, можна уявити себе в Італії часів Відродження. А були ще кам'яниці італійських купців, татарський квартал на північ від вірменського, два єврейських гетто» [6, с. 192].

Загалом, поняття «архітектурні форми» має широкий спектр значень, охоплюючи візуальні й просторові характеристики будівель та споруд, а також елементи благоустрою.

Це те, що ми бачимо і відчуваємо, споглядаючи архітектурні об'єкти. Архітектурні форми мають геометричні й об'ємні характеристики (собор з великими вежами, куполами та арками); композицію (розміщення та поєднання елементів будівлі або архітектурного ансамблю у просторі, формуючи ритм простору, симетрію чи асиметрію, динаміку або статичність). Їх доповнюють різноманітні елементи та деталі, що формують цілісне сприйняття архітектури з функціональної та естетичної точки зору: колони, арки, орнаменти, барельєфи, карнизи, фриз, сходи, балкони, скульптури тощо.

Має значення й матеріал та методи його обробки (камінь, дерево, бетон, метал і т. ін.). Окрім того, архітектура створює простір — як внутрішній (кімнати, зали), так і зовнішній (площі, двори, парки, вулиці) [7; 8].

У контексті тематики нашого дослідження особливої ваги набуває символічна функція архітектурних форм. Архітектурні форми, поміж іншого, мають символічні значення, відображаючи культуру, ідеологію чи цінності суспільства. Вони можуть символізувати владу, свободу або інші важливі концепції. Також через свої форми архітектура відображає історичну пам'ять та унікальну національну чи культурну ідентичність, її формування, трансформацію та різноманітні сенси, які набувають того чи іншого наповнення й тлумачення, залежно від сприйняття. У архітектурних пам'ятках, таких як римські акведуки, готичні собори чи модерні хмарочоси, зафіксовані історичні контексти та важливі для того чи іншого часу будівельно-технологічні можливості, естетичні, світоглядні парадигми, політичні перипетії [9]. Майже жоден архітектурний стиль не виникає на порожньому місці. Нові концепції переосмислюють попередні стилі, адаптуючи їх до нових умов. Наприклад, архітектурні ордери Греції трансформувалися в добу Відродження, класицизму чи ампіру, демонструючи безперервність культурного розвитку Європи [10].

Архітектурна спадщина, як матеріальне втілення національної (ширше – культурної) ідентичності, відіграє ключову роль у нашому антропогенному середовищі. Вона зберігає історичну та культурну пам'ять, традиції та цінності суспільства, сприяючи формуванню відчуття приналежності й спадкоємності. Її значення важко переоцінити, адже саме через архітектурну спадщину майбутні покоління отримують доступ до культурного надбання минулого. Ця спадщина є фундаментальним елементом формування колективної ідентичності спільноти. Вона втілює багатство культурної пам'яті у вигляді будівель, пам'яток та громадських просторів, слугуючи дзеркалом історичного досвіду спільноти. Тому збереження архітектурної спадщини залишається необхідною умовою для підтримки культурної тяглості та зміцнення гордості спільноти. Історичні будівлі є важливим елементом архітектурної спадщини, адже вони відображають соціальну й культурну сутність спільноти. Вони виступають матеріальними свідками історії, розкриваючи як її здобутки, так і складнощі.

Культурна пам'ять являє собою сукупність знань і уявлень про минуле, які слугують основою для формування культурної ідентичності як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Визначення культурної пам'яті базується на двох ключових підходах, розроблених Яном і Аляйдою Ассманами. Ян, історик і єгиптолог, акцентував увагу на історичних аспектах, таких як архіви, документи, музеї, бібліотеки та загальна історична свідомість. Натомість Аляйда сфокусувалася на культурологічному вимірі, включаючи тексти, образи, обряди, трактуючи культурну пам'ять як основу для формування колективних і політичних уявлень [11].

Наприклад, одна з найвідоміших споруд Великої Британії, — Будинки Парламенту, — є не лише символом політичної та соціальної ідентичності країни, а й демонстрацією її багатой культурної спадщини та важливим культурним символом. Ці величні споруди — не просто місце, де відбуваються важливі державні та міжнародні політичні заходи. Вони ще й зберігають у своїх стінах понад 26 000 різноманітних артефактів, які охоплюють образотворче мистецтво, пов'язане з історією парламенту, історичні меблі та колекції тканин для дизайну інтер'єру, предмети декоративного мистецтва. Колекція охоплює період від часів середньовіччя й до наших днів, що дозволяє за допомогою архітектурних форм та творів мистецтва відтворити історію парламенту [12].

Вражаючим прикладом зв'язку архітектури з культурою є архітектурні споруди корінних народів Америки, які втілюють їхній світогляд і взаємодію з природним середовищем. Зокрема, піраміди майя та ацтеків у Мезоамериці не просто слугують храмами; вони виступають моделями, що відображають космогонічні уявлення, які є важливими для їхньої культурної пам'яті та ідентичності. Але варто навести один показовий приклад різних тлумачень культурної пам'яті та її розуміння у сучасних контекстах. У 1912 р. перед будівлею Бостонського художнього музею з'явилася скульптура Сайруса Далліна «Звернення до Великого Духу». На коні зображений оголений чоловік, голову якого прикрашає велика конструкція з пір'я, що спускається вздовж спини до крупа тварини. Його обличчя підняте до неба, руки розкинуті в жесті, який може свідчити про молитву або виражати скорботне запитання. Ця фігура уособлює представника корінних народів Америки, якими Даллін захоплювався та прагнув донести своє натхнення до співвітчизників. Скульптор створив декілька десятків подібних робіт, серед яких найвідомішими є «Сигнал миру», «Протест» і «Знахар». Встановлення цієї фігури було ініціативою Бостонського музею як спосіб підтримати місцевого художника та підкреслити важливість регіональної культурної традиції. У 1912 р., коли скульптуру встановили перед музеєм, це вважалося тимчасовою інсталяцією. Проте витвір Сайруса Далліна виявився настільки вражаючим, що залишився там до сьогодні. «Звернення до Великого Духу» стало символом Бостонського музею, його впізнаваною рисою та одним із найпопулярніших образів музейної колекції. Скульптура здобула чималу популярність. Її копії можна знайти в різних містах і музеях. Зокрема, одна зі зменшених версій розташована у Держдепартаменті США. Це приклад тих візуальних образів, які по праву називають культовими. Сайрус Даллін розглядав свої роботи як спосіб уславлення корінних народів і критику соціальної несправедливості щодо них. На початку ХХІ ст. виявилось, що самі корінні народи не можуть впізнати себе у представлених образах. Ба більше,

це може викликати у них обурення. Скульптура Сайруса Далліна демонструє дуже узагальнений образ, у якому важко розпізнати представника конкретного корінного народу Америки. Насправді ці народи розмовляють різними мовами і навіть антропологічно вони можуть суттєво відрізнятися. Одяг фігури, що звертається до Великого Духу, поєднує елементи одягу різних народів, а деякі деталі взагалі не піддаються ідентифікації. Це чітко узагальнений образ, який виникає лише тоді, коли не розрізняються особливості навахо, могікан чи делаварів. Більше того, фігура, яку зобразив Даллін, оголена, беззахисна та позбавлена зброї. Це показує безпечність корінних народів, яких немає потреби остерігатися. Це стереотипний образ індіанця, створений білим художником спеціально для сприйняття білою аудиторією. До того ж цікавим є той факт, що моделлю для скульптора виступив італієць, а не представник індіанців [13]. Ось навіть на цьому прикладі бачимо, як важливо плекати власну культурну пам'ять та національну ідентичність, інакше це можуть зробити інші, навіть з самими благими намірами, але некоректно.

Суспільні та політичні зміни також часто знаходять відгомін в архітектурних формах. Зведення фортець, храмів чи житлових масивів слугує маркером суспільних ідеалів та соціокультурних візій. Так, наприклад, світосприйняття модерну (ар-нуво, югендстиль, сецесіон) концентрувалося на усвідомленні унікальності людської особистості, спираючись на принципи гуманізму та демократизму. В Україні архітектурний модерн (УАМ) став складовою процесу формування модерної нації. Він поєднав у собі ідеї модернізму, націоналізму та соціал-демократії, які були найбільш впливовими напрямками кінця XIX - початку XX ст. [14; 15]. Естетика модерну вирізняється акцентом на рух, динаміку, асиметрію форм, плавність органічних ліній і прагнення до раціоналізму. Для реалізації художніх задумів використовували сучасні на той час матеріали: бетон, скло, металеві конструкції, гармонійно інтегруючи їх із регіональними будівельними традиціями та характерними орнаментальними елементами оздоблення фасадів [5]. Стилистичні риси УАМ беруть свої витoki з української народної архітектури (дерев'яне різьблення, орнаментальні мотиви), бароко, особливо сакрального будівництва, а також впливів європейського модерну (зокрема віденської сецесії). Архітектурна схема традиційної п'ятичастинної української хати стала основою для формування нового стилю.

Першою спорудою в стилі українського модерну став будинок Полтавського губерньського земства, зведений за проєктом Василя Кричевського у 1903-1908 рр. Згодом за проєктом Кричевського було збудовано житло для адвоката і журналіста Миколи Дмитрієва, редактора журналу «Рідний край», у селі Яреськи на Полтавщині в 1905 р. Його стилістика мала спільні

риси з будинком для гостей у Лебединцях. У 1907 р. в Києві звели ще одну будівлю за проєктом Кричевського — дім Івана Щитківського [16].

Особливості українського архітектурного модерну проявилися зокрема у дизайні вхідного portalу. Перші житлові споруди цього стилю почали виникати у великих містах, таких як Харків, Київ, Львів, Катеринослав та Одеса. Це були будинки на 2-5 поверхів, часто з водопроводом, електрикою й каналізацією. Архітектурна пластика та декор вирізнялися яскраво вираженими українськими мотивами. Одним із показових прикладів є будинок підприємця й видавця Івана Бойка на вулиці Мироносицькій, 44 у Харкові, зведений за проєктом Сергія Тимошенка (1911–1913). Цей двоповерховий будинок розрахований на три квартири. Головний фасад складався з трьох частин; трапецієподібні вікна й двері підкреслювали оригінальний характер споруди. Балкон над пласким порталом мав ажурні залізні ґрати. На розі будинку розташовувався еркер із колонками, завершений куполом, що відсилав до традицій храмової архітектури. Інтер'єр дому також був витонченим: стіни вестибюля прикрашали квіткові розписи та різьблені двері з орнаментами, подібними до вишитого рушника. У кімнатах знаходилися картини і портрет Тараса Шевченка, а сходовий хол вирізнявся поліхромними розписами, що відображали зміну пір року. Художнє оздоблення включало квіткові орнаменти за ескізами академіка Миколи Самокиша та панно «Козача левада» авторства Сергія Васильківського. У 1930-х рр. радянська влада значно пошкодила будівлю: розписи були зафарбовані, а панно — понівечене. Інший приклад високого рівня УАМ — чотириповерховий дім Попова з мансардою на вісім квартир у Харкові на вулиці Катеринославській, 46 (1912–1913, проєкт Сергія Тимошенка). Головний фасад прикрашає еркер, що виступає із башти із шатровим дахом і шпилем. Архітектура цієї будівлі викликає асоціації з романтичними уявленнями про героїзм козаків і фортеці-твердині.

Алюзії на історичну спадщину українського народу не відповідали радянським ідеологічним принципам, через що багато об'єктів архітектурної спадщини в стилі УАМ були знівечені або знищені. Серед них, зокрема, постраждали будинки в Лебединцях, прибутковий дім родини Грушевських, будинок Бойка, а також низка модерністських споруд 1930-х рр. у Харкові. У 1968 р. був знищений пожежею дім Пазенка, а в 1970-1980-х рр. розпочалася систематична руйнація будинків у Києві, що супроводжувалася звинуваченнями у «відсутності історичної та архітектурної цінності».

Паралельно витіснялися з культурної пам'яті імена українських митців-модерністів і архітекторів: Василь Кричевський, Костянтин Жуков, Олександр Вербицький, Яків Пономаренко, Віктор Естрович, Євген Сердюк, Іван Труба, Павло Альошин, Сергій Тимошенко, Микола Шехонін,

Дмитро Дяченко, Віктор Троценко, Опанас Сластіон. Найбільша кількість забудов у стилі УАМ зосереджувалася на території Харківщини та Полтавщини [17; 18].

Помітне «модерне обличчя» мають також Львів, Київ, Одеса, Катеринослав (Дніпро), Чернігів, Херсон і Луцьк. Зокрема, в західних регіонах України цей стиль іноді називають «гуцульською сецесією» (карпатський або східно-галицький архітектурний стиль). Така назва відображає інтеграцію західноєвропейських модерних течій із місцевими народними архітектурними й мистецькими традиціями. Основи стилю заклав видатний архітектор Юліан Захаревич, завдяки якому будинки в стилі сецесії стали невід'ємною частиною архітектурного обличчя Львова [19]. Перша світова війна суттєво призупинила розвиток мистецтва, зокрема й УАМ у всьому його різноманітті. У період післявоєнної відбудови основний акцент робився на житловому будівництві. Багато архітекторів загинули або емігрували, що також вплинуло на розвиток цього напрямку. Друга світова війна завдала ще більшої шкоди існуючій архітектурній спадщині. До того ж у радянський період УАМ не вписувався у рамки соціалістичного реалізму та вважався занепадницьким, буржуазним і надто витонченим для естетичних уподобань радянської людини. Вірогідно, останнім яскравим прикладом будівлі в стилі УАМ можна назвати готель «Жовтень» у Луганську, спроектований архітектором Йосипом Каракісом у 1947-1952 рр. [17].

Вплив УАМ можна помітити в оформленні форм і декору: витончені різьблені дерев'яні елементи, геометричні та квіткові орнаменти в оздобленні інтер'єрів, алюзії на епоху Гетьманщини й козацький період в історії України, а також відгомони бароко та європейського модерну. УАМ слугував виразом національної ідентичності та культурно-історичної спадщини, відображаючи процеси модерного націєтворення того часу й сприяючи формуванню культурної та національної самоідентифікації.

Окрім цього, історичні будівлі часто слугують громадськими просторами, стаючи осередками соціальних подій і культурних святкувань. Завдяки цьому вони сприяють формуванню відчуття єдності та належності до спільноти. Отже, збереження історичних будівель має ключове значення для підтримання культурних звичаїв і традицій спільноти [20].

Свого часу Ф. В. Й. Шеллінг у трактаті «Філософія мистецтва» ідеалістично висловився про архітектуру:

«Лише стаючи вираженням ідей, образом універсуму й абсолютного, архітектура може стати вільним та витонченим мистецтвом (...) Але архітектура є форма пластики, і якщо це музика, то музика конкретна. Вона може зображувати універсум не лише через форму, але водночас і в її сутності, і в її формі» [21, с. 35].

Філософ зазначає, що архітектура виходить за межі простої утилітарної функціональності, стаючи витонченим мистецтвом. Вона вбирає в себе глибинні ідеї, світогляд, філософські концепції, а також відображає уявлення про універсум і абсолют, характерні для певної епохи або цивілізації. Саме ці закладені в камені чи іншому будівельному матеріалі, ідеї переходять крізь час, формуючи неперервний плін культурної пам'яті. Це можна спостерігати у єгипетських пірамідах, які втілюють ідею вічності та божественності фараонів, у готичних соборах із їхнім поривом до Божественного світла, або ж у сучасній архітектурі, котра відображає раціональність і технологічний поступ. Кожна споруда, яка набуває статусу пам'ятки, є матеріалізацією конкретних ідей свого часу [10].

Ці ідеї часто глибоко переплітаються з національною ідентичністю, відображаючи унікальний історичний шлях і особливості менталітету певного народу. Таким чином, архітектура стає своєрідним унікальним символом нації, втілюючи її міфи, героїчні оповіді, релігійні погляди та естетичні вподобання. Порівняння із «музикою» підкреслює, що архітектурні форми не лише висловлюють абстрактні ідеї, а й відображають унікальні деталі: застосування локальних матеріалів, впізнавані декоративні елементи та практичні рішення, які органічно вписуються в образ життя народу. Саме це матеріальне втілення ідей створює архітектурні об'єкти, які відіграють важливу роль у формуванні та підтриманні національної ідентичності. Вони дозволяють нації відчувати власну історію та зберегти самотутність у просторі [22]. Отже, архітектура — це не просто споруди, а складна система символів, що зберігає культурну пам'ять і формує ядро національної свідомості.

У контексті національної ідентичності ці ідеї тісно пов'язані з історичним шляхом і ментальністю певного народу. Архітектура слугує виразником цього зв'язку та створює унікальний образ нації. Наприклад, українські дерев'яні церкви з їхньою неповторною архітектурною формою (куполи, ярусність) є відображенням глибоких релігійних та естетичних ідей, притаманних саме українській культурі. Це робить їх потужними символами національної ідентичності.

Духовною основою формування традиційних дерев'яних храмових споруд, як і храмів загалом, стала організація внутрішнього простору, що з'єднується з небом, наповнюється благодаттю і створює сприятливі умови для єднання вірян із Всевишнім. Для збереження такого простору та його захисту необхідно було створити матеріальну оболонку, конструкцію — архітектурну форму сакральної споруди. В умовах української дійсності такою матеріальною основою формування храмових споруд історично став і утвердився квадратний зруб із наметовим завершенням. Три зруби,

розташовані вздовж осі захід-схід, утворюють основу класичного українського тризрубового храму. Середній зруб, що виділяється своїми розмірами, займає домінантне становище. Усі три приміщення виконують відведені їм функції: бабинець, нава та вівтар. Згодом до центрального зрубу почали приєднувати ще по одному з північного та південного боків, у результаті чого утворювався п'ятизрубовий або хрещатий храм. Яскраві регіональні особливості у пластичному вирішенні храмових споруд характерні для багатьох шкіл народної архітектури, зокрема Гуцульщини, Бойківщини, Закарпаття, Опілля, Лемківщини, Буковини, Волині, Полісся (як Правобережного, так і Лівобережного), Середньої Наддніпрянщини, Слобожанщини, Поділля та інших. Таким чином, окрім національної ідентичності, традиційні дерев'яні храми мають також відображати свою регіональну приналежність, свідчити про зв'язок із конкретним краєм, його місцевими традиціями та звичаями. Визначальною особливістю ідентичності традиційних дерев'яних храмів України є їхня архітектурна форма, яка слугує матеріальною основою для створення висотно відкритого внутрішнього простору. Цей простір гармонійно пов'язаний із зовнішнім пластичним виглядом споруди та її зрубною конструктивною основою.

На сьогодні лише незначна кількість таких храмів зберегла свою українську ідентичність. Значна частина сакральних споруд була знищена в радянський період, а багато з них зазнали перебудов, які позбавили їх характерних національних рис ще в часи Російської імперії у XIX ст. Яскравим прикладом продовження традицій дерев'яної храмової архітектури є споруджені наприкінці XVI ст. Успенська церква та каплиця Трьох святих у Львові. Обидві будівлі мають тридільне планування і завершуються трьома верхами. Ренесансна декоративність гармонійно поєднується з архітектурними формами сакральних споруд, які міцно пов'язані з українськими традиціями храмового будівництва. Особливої уваги заслуговують зразки храмової архітектури періоду відновлення української державності після національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Цей час характеризувався суспільним і економічним розвитком, а також культурним піднесенням України на межі XVII-XVIII ст. Саме тоді, базуючись на традиціях формування дерев'яної храмової архітектури, було зведено такі визначні муровані церкви, як Покровський собор у Харкові, Спаський собор в Ізюмі та Георгіївський собор Видубицького монастиря. У Києві церква Всіх святих Києво-Печерської лаври, Катерининська церква в Чернігові та інші храми були зведені з урахуванням традицій дерев'яної храмової архітектури. Кам'яні будівлі цих церков своїми архітектурними формами демонструють їх приналежність до української культури, підкреслюючи національну ідентичність [23, с. 53-56].

З одного боку, архітектура порівнюється з музикою за її гармонійність і здатність викликати емоційний відгук. Проте, на відміну від музики, вона має матеріальну форму, яка закріплює ідеї та цінності даної епохи. Це поєднання сутності й форми зберігається у нерозривній єдності: коли ми стоїмо перед історичною будівлею, ми не тільки бачимо її зовнішній вигляд, але й відчуваємо дух її часу, це проникнення в історію стає формою відтворення культурної пам'яті.

Щодо зв'язку з національною ідентичністю, архітектура втілює «мелодію» нації у конкретних формах і від вибору місцевих матеріалів до характерних декоративних елементів чи функціональних рішень, які відповідають способу життя людей. Усе це робить архітектуру основоположним елементом у формуванні та збереженні ідентичності народу. Вона слугує своєрідним дзеркалом історії, допомагаючи нації краще зрозуміти себе через просторову репрезентацію свого минулого.

Таким чином, попри певну філософську абстрактність, думка Шеллінга влучно підкреслює ключову роль архітектури як мосту між минулим, сучасністю та майбутнім.

Архітектура є не лише простими спорудами, а й складною системою символів, яка акумулює культурну пам'ять, формує ядро національної ідентичності й забезпечує спадкоємність поколінь.

Висновки. Архітектурні форми не лише виконують утилітарну функцію, але й виступають глибоко символічними носіями культурної пам'яті, впливаючи на формування національної ідентичності. Вони вбирають у себе історичний досвід, цінності та світогляд поколінь, трансформуючись у своєрідні «місця пам'яті».

Цілеспрямоване руйнування архітектурної спадщини, яке спостерігається під час сучасних конфліктів, зокрема в Україні, є спробою знищити колективну пам'ять та підірвати основи нації. Досвід українського архітектурного модерну ілюструє, як унікальний стиль, що поєднав народні традиції з європейськими впливами, став важливою складовою процесу формування національної самобутності.

Збереження і відновлення архітектурних пам'яток виходить за межі простої реконструкції матеріальної культури.

Це — важливий етап у підтримці культурної спадкоємності та зміцненні національної свідомості. Архітектура є активним учасником історичного розвитку, впливаючи на осмислення минулого та формуючи моделі майбутньої ідентичності.

Отже, усвідомлення нерозривного зв'язку між архітектурою, культурною пам'яттю та національною ідентичністю є основою для ефективного збереження й оновлення історичної спадщини.

Література:

1. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Переклад з французької Рєпи А. Київ : Кліо, 2014. 272 с.
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
3. Місто й оновлення. Урбаністичні студії. Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; Редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2013. 360 с.
4. Young J. E. The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning. Yale University Press, 1994. 415 p.
5. Romaniuk N. Art Nouveau Ukrainian Architecture in a Global Context. Kyiv-Mohyla Humanities Journal. 2019. № 6. P. 137–148. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmhj189056.2019-6.137-148>
6. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.
7. Кедровський П., Кедровська І. К питанню визначення поняття архітектоніка фронтальної архітектурної композиції. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2016. Вип. 45. С. 56–63. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9656a8f1-2de8-45d1-9668-186abac44abe/content>
8. Ушаков Г. Вільні композиції в сучасній архітектурі. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2023. Вип. 66. С. 84–94. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.66.84-94>
9. Nitzan-Shiftan A., Stieber N. On the Meaning of 'Europe' for Architectural History. Architectural Histories. 2018. Vol. 6, no. 1. P. 1–3. DOI: <https://doi.org/10.5334/ah.326> URL: https://www.researchgate.net/publication/325747723_On_the_Meaning_of_'Europe'_for_Architectural_History
10. Adams D., Larkham P. Contesting urban monuments: future directions for the controversial monumental landscapes of civic grandeur. International Journal of Heritage Studies. 2022. Vol. 28, no. 8. P. 891–906. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2022.2092764>
11. Дробович А., Муха О. Як перемогти у війні культурних пам'ятей і наративів. LB.UA. 2024. 31 серпня. URL: https://lb.ua/culture/2024/08/31/632048_yak_peremogti_viyeni_kulturnih.html
12. Heritage Collections at UK Parliament. UK Parliament. [n.d.]. URL: <https://heritagecollections.parliament.uk/heritage-collections-at-parliament/>
13. Довгополова О. Про імперії, індіанців та любов. Україна Модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис. 2024. 25 грудня. URL: <https://uamoderna.com/blogy/pro-imperiyyi-indianciv-ta-lyubov/>
14. Липа К. Київ: пост-велич архітектури. LB.UA. 2017. 11 листопада. URL: https://lb.ua/culture/2017/11/11/380728_kiiv_postvelich_arhitekturi.html
15. Шиян О. «Останній стиль з вірою в людину». Найвідоміші об'єкти та будівничі архітектури українського модерну. Zaxid.net. 2024. 12 червня. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/

16. Ароян А., Сулима О. Будівля, що започаткувала український модерн. Локальна історія. 2024. 29 січня. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/budivlia-shcho-zapochatkuvala-ukrayinskii-modern/>

17. Чепелик В. Український архітектурний модерн. Упоряд. З. Мойсеєнко-Чепелик. Київ: Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. О. Гончара, Київський національний університет будівництва і архітектури, 2000. 378 с., іл.

18. Чепелик В. Бесіди про українську архітектуру. За наук. ред. доктора мистецтвознавства А.О. Пучкова. Київ: Фенікс, 2013. 244 с., іл.

19. Бірюльов Ю. Сецесія у Львові. Незалежний культурологічний часопис «І». Львів. Leopoldis. Lwow. Lemberg. Genius Loci. 2004. С. 218–229.

20. De Burca J. Indigenous Architecture. Constructive Voices. 2023. August 14. URL: <https://constructive-voices.com/cultural-identity-and-built-environment-unraveling-the-story-of-indigenous-architecture/>

21. Беломесяцев А. Філософські основи архітектури. Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України, 2005. 488 с.

22. Барна Н. Архітектура, дизайн та мода як культурні практики. Культура України. Серія: Культурологія. 2015. Вип. 49. С. 31–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_49_5

23. Прибега Л. Національна ідентичність в архітектурі традиційних дерев'яних храмів України. Українська Академія мистецтва. 2023. Вип. 33. С. 50–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-6>

References:

1. Nora, P. (2014). Teperishnie, natsiia, pam'iat [The Present, Nation, Memory]. Pereklad z frantsuzkoi Riepy A. Kyiv: Klio. 272 s. [in Ukrainian].

2. Assmann, A. (2012). Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty [Spaces of Memory. Forms and Transformations of Cultural Memory]. Per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin. Kyiv: Nika-Tsentr. 440 s. [in Ukrainian].

3. Misto y onovlennia. Urbanistychni studii [City and Renewal. Urban Studies]. (2013). Predstavnytstvo Fondu im. Hainrikha Biollia v Ukraini; Redkol.: S. Shlipchenko, V. Tymynskyi, A. Makarenko, L. Males, I. Tyshchenko. Kyiv: FOP Moskalenko O.M. 360 s. [in Ukrainian].

4. Young, J. E. (1994). The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning. Yale University Press. 415 p.

5. Romaniuk, N. (2019). Art Nouveau Ukrainian Architecture in a Global Context. Kyiv-Mohyla Humanities Journal, 6. P. 137-148. <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/189056/188496> DOI: <https://doi.org/10.18523/kmhj189056.2019-6.137-148>

6. Popovych, M. (1998). Narys istorii kultury Ukrainy [Outline of the History of Ukrainian Culture]. Kyiv: ArtEk. 728 s. [in Ukrainian].

7. Kedrovskyi, P. & Kedrovska, I. (2016). K pytanniu vyznachennia poniattia arkhitektonika frontalnoi arkhitekturnoi kompozytsii [On the Issue of Defining the Concept of Architectonics of Frontal Architectural Composition]. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia [Modern Problems of Architecture and Urban Planning], 45, 56–63.

<https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9656a8f1-2de8-45d1-9668-186abac44abe/content> [in Ukrainian].

8. Ushakov, H. (2023). Vilni kompozytsii v suchasni arkhitekturi [Free Compositions in Modern Architecture]. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia [Modern Problems of Architecture and Urban Planning], 66, 84–94. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.66.84-94> [in Ukrainian].

9. Nitzan-Shiftan, A. & Stieber, N. (2018). On the Meaning of ‘Europe’ for Architectural History. Architectural Histories, 6 (1), 1-3. DOI: <https://doi.org/10.5334/ah.326> https://www.researchgate.net/publication/325747723_On_the_Meaning_of_'Europe'_for_Architectural_History

10. Adams, D. & Larkham, P. (2022). Contesting urban monuments: future directions for the controversial monumental landscapes of civic grandeur. International Journal of Heritage Studies, 28:8, 891-906, DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2022.2092764>

11. Drobovych, A. & Mukha, O. (2024). Yak peremohty u viini kulturnykh pam'iatei i naratyviv [How to Win the War of Cultural Memories and Narratives]. LB.UA, 31 serpnia. https://lb.ua/culture/2024/08/31/632048_yak_peremogti_viyini_kulturnih.html [in Ukrainian].

12. Heritage Collections at UK Parliament. UK Parliament. <https://heritagecollections.parliament.uk/heritage-collections-at-parliament/>

13. Dovhopolova, O. (2024). Pro imperii, indiantciv ta liubov. [About empires, Indians, and love]. Ukraina Moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys, 25 hrudnia [Modern Ukraine. International Intellectual Journal, December 25]. <https://uamoderna.com/blogy/pro-imperiyi-indiancziv-ta-lyubov/> [in Ukrainian].

14. Lypa, K. (2017). Kyiv: post-velykh arkhitektury [Kyiv: Post-Grandeur of Architecture]. LB.UA, 11 lystopada. https://lb.ua/culture/2017/11/11/380728_kiiv_postvelich_arhitekturi.html [in Ukrainian].

15. Shyian, O. (2024). «Ostannii styl z viroiu v liudynu». Naividomishi ob'iekty ta budivnychi arkhitektury ukrainskoho modernu ["The Last Style with Faith in Humanity." The Most Famous Objects and Builders of Ukrainian Modern Architecture]. Zaxid.net, 12 chervnia. https://zaxid.net/statti_tag50974/ [in Ukrainian].

16. Aroian, A., Sulyma, O. (2024). Budivlia, shcho zapochatkuvala ukrainskyi modern [The Building That Initiated Ukrainian Modernism]. Lokalna istoriia, 29 sichnia. <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/budivlia-shcho-zapochatkuvala-ukrayinskii-modern/> [in Ukrainian].

17. Chepelyk, V. (2000). Ukrainskyi arkhitekturnyi modern [Ukrainian Architectural Modernism]. Uporyad. Z. Moiseienko-Chepelyk. Kyiv: Vseukrainskyi fond vidtvorennia vydatnykh pam'iatok istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny im. O. Honchara, Kyivskyi natsionalnyi universytet budivnytstva i arkhitektury. 378 s., il. [in Ukrainian].

18. Chepelyk, V. (2013). Besidy pro ukrainsku arkhitekturu [Conversations about Ukrainian Architecture]. Za naukovoii redaktsiieiu doktora mystetstvoznavstva A.O. Puchkova. Kyiv: Feniks. 244 s., il. [in Ukrainian].

19. Biriuliov, Yu. (2004). Setsesiia u Lvovi. Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys «Yi». Lviv. Leopoldis. Lwow. Lemberg. Genius Loci. [Secession in Lviv. Independent Culturological Journal "Yi". Lviv. Leopoldis. Lwow. Lemberg. Genius Loci.]. S. 218–229. [in Ukrainian].

20. De Burca, J. (2023). Indigenous Architecture. Constructive Voices, August 14. <https://constructive-voices.com/cultural-identity-and-built-environment-unraveling-the-story-of-indigenous-architecture/>

21. Bielomiesiatsev, A. (2005). *Filosofski osnovy arkhitektury* [Philosophical Foundations of Architecture]. Kyiv: Instytut problem suchasnoho mystetstva Akademii mystetstv Ukrainy. 488 s. [in Ukrainian].

22. Barna, N. (2015). *Arkhitektura, dyzain ta moda yak kulturni praktyky* [Architecture, Design and Fashion as Cultural Practices]. *Kultura Ukrainy. Serii: Kulturolohiia* [Culture of Ukraine. Series: Culturology], 49. S. 31–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_49_5 [in Ukrainian].

23. Prybnieha, L. (2023). *Natsionalna identychnist v arkhitekturi tradytsiinykh derev'ianykh khramiv Ukrainy* [National Identity in the Architecture of Traditional Wooden Churches of Ukraine]. *Ukrainska Akademiia mystetstva* [Ukrainian Academy of Arts], 33. S. 50–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-6> [in Ukrainian].